

ΠΑΝΔΩΡΑ.

15 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ, 1856.

ΤΟΜΟΣ Ζ΄.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 160.

ΤΟ ΙΔΑΝΙΚΟΝ.

§. Α.

— 000 —

Τὸ Ἰδανικὸν εἶναι λέξις τὴν ὁποίαν συνήθως δὲν ὀρίζουσιν οἱ φιλόσοφοι, εἴτε περιττὸν νομίζοντες τὸν ὀρισμὸν, εἴτε θεωροῦντες αὐτὴν ὀρισμοῦ ἀνεπίδεκτον.

Τῶντι, ἕκαστος ἄνθρωπος φέρεται ἔχει ἑνναίαν τινὰ τοῦ ἰδανικοῦ. Ἐκαστος συναισθάνεται τὴν ἀθλιότητα τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καταστάσεώς του, τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ἐλπίδα ἄλλης τελειότητος. Παρατηρήσατε τὰς ὁμιλίαις, τὰς πράξεις, τὰ σχέδια, τοὺς σκοποὺς, τὰς τάσεις, τὰς προσπαθείας ὅλων τῶν ἀνθρώπων, καθ' οἷονδήποτε βελτιωμένην κοινωνικὴν ἀναπτύξεως, καθ' οἷονδήποτε στάδιον τοῦ βίου, καὶ θέλετε ἰδεῖν ὅτι πάντες ἔχουσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἀγαθὸν τι τὸ ὁποῖον διώκουσιν, τὸ ὁποῖον κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ ὑπὸ διαφόρους

τρόπους συλλαμβάνουσιν, ἀνώτερον ὁμῶς πάντοτε τῶν ὅσα ἔχουσιν πρὸ χειρὸς, καὶ εὐκόλως δύνανται νὰ προμνησθῶσι, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ὑφίσταται, κατ' αὐτοὺς, τὸ μὴ περαιτέρω τῆς εὐδαιμονίας των. Καὶ ἐάν, ὅπερ σπανίως συμβαίνει, εὐτυχήσωσι ν' ἀπολαύσωσι τὸ ἀγαθὸν τοῦτο εἰς ὃ θυσιάζουσιν καὶ πόνους καὶ κόπους καὶ μελέτας καὶ χρήματα καὶ ἡσυχίαν καὶ ὑγίαν, καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν, ἅμα ὡς καθέξουσιν αὐτὸ, ἡ περὶ αὐτοῦ ἰδέα παραδόξως πῶς ἐλαττωταί, ἀναγνωρίζουσιν ὅτι ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἠπατήθησαν, ὅτι δὲν ἔχει ὅλην ἐκείνην τὴν ἀξίαν ἣν ἀπέδιδον εἰς αὐτό· καὶ μακρὰν τοῦ νὰ κορέσῃ τὴν ἐπιθυμίαν των καὶ νὰ ἀποσβέσῃ τὴν δίψαν τῆς εὐδαιμονίας ἣτις ἀδιακόπως τοὺς βρσάνει, δὲν τοῖς χρησιμεύει ἀπ' ἐναντίας εἰμὴ ὡς κέντρον διεγείρον νέας ἐπιθυμίας, καὶ ἄλλων νέων ἀγαθῶν τὴν ἀπόλαυσιν θέτον ὡς σκοπὸν καὶ ἀντικείμενον τῶν ἀτελευτήτων προσπαθειῶν των. Τὴν αἰώνιον ταύτην βίαν τῆς ἀνθρωπότητος εἰκονίζουσιν οἱ ἀρχαῖοι διὰ τῶν μύθων τοῦ Ἰζώοντος καὶ τοῦ Ταντάλου.

Ἀλλ' ἐάν καθολικὴ εἶναι εἰς πάντας ἀνθρώπους ἡ ἐνθερμος αὕτη ἐπιθυμία τοῦ ἰδανικοῦ, πολὺ διάφοροι εἶναι

καὶ ἐνίοτε ἐναντίοι οἱ τύποι τοῦ ἰδανικοῦ τούτου, κατὰ τὰς φυσικὰς κλίσεις, τὰ πάθη, τὰ ἰδέας, τὰ δόγματα, τὰ ἐπαγγέλματα, τὴν ἀνατροφὴν ἐνὸς ἐκάστου. Ὑποθέσται ἀνθρώπον εἰς μόνον τὸν ὑλικὸν βίον περιοριζόμενον, διώκοντα μόνον τὴν σωματικὴν ἡδονήν, μόνον σκοπὸν ἔχοντα τὸ συμφέρον, καὶ εἰς αὐξήσιν ἢ ἐξαπείλυσιν αὐτοῦ καταβάλλοντα ὅλας τοὺς τὰς προσπαθείας· τὸ ἰδανικὸν θέλει εἶναι πρὸς αὐτὸν ὁ ἀνώτατος ὅρος τῆς ἡδονῆς, τὸ μὴ περαιτέρω τῆς ὑλικῆς εὐημερίας, ἢ αἰσθητικῆς ἐκείνης ἀπόλαυσις ὅλων τῶν ἀγαθῶν τῆς γῆς, καὶ ἡ σωματικὴ ἐκείνη μακαριότης, τὴν ὁποίαν ὑπόσχεται ὁ Μωάμεθ εἰς τοὺς ὁπαδοὺς του. Ἐάν δὲ ἀπ' ἐναντίας εὐρεθῇ τις μόνον εἰς πνευματικὰ καὶ νοερά ἀντικείμενα ἀσχολούμενος, ἔχων τὴν μάθησιν καὶ τὴν ἐπιστήμην ὡς μόνον ἄξιον τοῦ βίου του σκοπὸν, καὶ εἰς τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πολλαπλατίσκει καὶ πλουτίζει καὶ διαφωτίζει τοῦ πολυτίμου τούτου στοιχείου ἀφαιρόνων τὴν ἐνέργειαν τῶν δυνάμεών του, τὸ ἰδανικὸν θέλει ἐφίστασθαι πρὸς αὐτὸν εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς νοητικῆς ἀναπτύξεως, εἰς τὴν πλήρη γνῶσιν τῶν ὄντων, εἰς τὴν κατοχὴν τῆς ἀμειβοῦς ἀληθείας. Ὡσαύτως ἕκαστον πάθος τῆς καρδίας ἔχει τὸ ἰδανικὸν του, ἐκάστη κατὰστασις, ἕκαστον ἐπιτηδεῖμα, ἐκάστη θρησκευτικὴ ἢ φιλοσοφικὴ ἢ πολιτικὴ δόξα διεγείρουσιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἰδιαιτέραν τινὰ ἐννοίαν τελειότητος, ἣτις γίνεται ὁ πρὸς τὸν ὅρος τῆς ἐνεργείας του, καὶ οἷον αἶσθησιν ὅτι οὐδὲν ἔστιν ἐν τῷ σκότει τῆς ἐπιγείου ταύτης πορείας του.

Ἐάν δὲ ἐκ τούτων ἐνυμπεράνον τινὲς ἢ τὸ ἀνωφελές καὶ περιττὸν τοῦ ὁρισμοῦ, ἢ τὸ φῦσει ἀόριστον τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐννοίας, ὁμολογητέον ὅτι καὶ ἕτεροι καὶ πάντῃ διάφοροι συνέπαι πηγάζουσιν ἐκ τῆς καθολικότητος ἀπ' ἐνός, καὶ ἐκ τῆς διαφορᾶς ἀπ' ἑτέρου, ἣν ἔχουσιν οἱ πολλοὶ καὶ ποικίλοι τύποι ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ιδέας.

Καὶ ἡ μὲν καθολικότης τοῦ ἰδανικοῦ δηλοῖ προφανῶς τὴν καθολικὴν αὐτοῦ φύσιν καὶ τὴν σχέσιν δι' ἧς ἀναποσπάστως συνδέεται μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ· δηλοῖ, ἐν ἄλλοις λόγοις, ὅτι ἐκτός τοῦ πραγματικοῦ τούτου κύκλου τῶν ὄντων ἐν ᾧ ζῇ καὶ ταράττεται ὁ ἀνθρώπος, ὑπάρχει καὶ ἕτερόν τι οὐ ἐφίσταται, καὶ τοῖς ἀγνοῶν τὴν φύσιν αὐτοῦ εἰς ὃ τείνει ἀκκαπαύστως ἐκὼν ἢ ἄκων, καὶ τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζει ὡς προτιμότερον. Καὶ ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ παραγνωρίσῃ τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ ἀριδὲλως ἀποκαλυπτομένην ἐνότητά, διότι καὶ αὐτὰ τὰ διάφορα καὶ τὰ ἐναντία τὴν ὑποθέτουσιν καὶ ἐξηγουσιν, ἢ εἰς τὸ ἰδανικὸν καθολικὴ πίστις μαρτυρεῖ προσέτι ὅτι ὁ πραγματικὸς οὗτος κόσμος συνάπτεται πρὸς τὸν ἰδανικόν, καὶ δὲν δύναται νὰ ᾔσῃ πρὸς τὸν ἀνθρώπον εἰμὴ προπαρκατευὴ καὶ εἰσχωγῇ εἰς τὸν ἰδανικόν, οὐ ἐπομένως εἶναι ἀτελής εἰκὼν καὶ σκιαγράφημα, καὶ τρόπον τινὰ ἀπόρροια αὐτοῦ καὶ ἀντανάκλασις.

Ἡ δὲ διαφορὰ τῶν τύπων ὑπὸ τοὺς ὁποίους παρίσταται τὸ ἰδανικὸν εἰς τὰ διάφορα πνεύματα, συνδυασθεῖσα καὶ αὕτη μὲ τὴν θεμελιώδη καὶ ἀνεξάλειπτον ἐνότητα τῆς ἀρχῆς, τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν ᾧ ἀπ' ἐνός ἐλέγχει τὴν ἀτελείαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, κηρύττει ἀπ' ἑτέρου καὶ πλαγίως ἐπιβεβαιοῖ τὴν μίαν καὶ ἀδιαίρετον οὐσίαν καὶ φύσιν αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ.

Τὸ ἰδανικὸν λοιπὸν εἶναι καθολικόν, εἶναι ἐν, εἶναι ἐκτός καὶ ὑπεράνω τοῦ πραγματικοῦ, καὶ οὐχ ἦττον μετὰ τούτου ἀναποσπάστως συνδέεται.

Τῶν χαρακτηριστῶν τούτων τεθέντων, ἔπεται ὅτι πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ προσδιορισμὸν τοῦ ἰδανικοῦ ἀπαιτεῖται ἡ ἐνέργεια ἐκείνης τῆς νοητικῆς δυνάμεως ἣτις, μία οὖσα καὶ ἡ αὐτὴ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἐν ᾧ μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ πραγματικοῦ, μᾶς φωτίζει ταυτοχρόνως περὶ τῶν σχέσεων τούτου πρὸς ἐκείνον τὸν αὐλὸν καὶ πνευματικὸν κόσμον, ὅστις ἐφίσταται τοῦ ὑλικοῦ, καὶ εἰς τὸν ἐκείνη μόνη δύναται νὰ ἀναβιβάσῃ τὸ πνεῦμα.

§. Β.

Ἡ ἀνάθεσις αὕτη γίνεται κατὰ τινὰς μὲν διὰ τοῦ αἰσθήματος, κατ' ἄλλους δὲ διὰ τῆς φαντασίας.

Ἐξ ὅλων τῶν συστατικῶν στοιχείων τῆς φύσεώς μας, τὸ αἶσθημα εἶναι τὸ ζωηρότερον. Κατὰ μέτρον ἱστάμενον τοῦ νοεροῦ ἀπ' ἐνός καὶ τοῦ αἰσθητοῦ ἀπ' ἑτέρου, καὶ ἀμφοτέρων μετέχον, τὸ λεγόμενον αἶσθημα, ἀκαύχασμα τῆς καρδίας, πηγὴ τῶν παθῶν, ἐστὶ ἀσβεστός φλέγουσα τὸν ἐσωτερικὸν ἀνθρώπον διὰ τῶν ἀκτίνων τῆς, τὸ αἶσθημα θεωρεῖται ὑπὸ τινῶν ὡς θάσις τῆς ἡθικῆς ζωῆς, ἀρχὴ καὶ μέτρον καὶ τέλος τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἀρετὴ, λέγουσιν, εἶναι ἀγάπη, καὶ ἡ ἀγάπη εἶναι πάθος, ἡ συνείδησις εἶναι αἶσθημα· καὶ ὁ μὲν νοῦς σφάλλει, ἡ δὲ αἰσθησις εἶναι ἐγωϊσμὸς, μόνη ἡ καρδία δὲν ἀπῆλθε, καὶ ὁ χρησμὸς αὐτῆς εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ καθήκοντος, ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ, ὁ μόνος εἰλικρινὴς καὶ ἀλάνθαστος ὁδηγὸς ἐν μέσῳ τῶν δυσχερειῶν καὶ τῶν περιπλοκῶν τοῦ βίου. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν καρδίαν διαπίστευσεν ἡ φύσις τὴν συντήρησιν καὶ διάδοσιν τῶν ἡθικῶν ἐκείνων ἀρχῶν καὶ αἰσθημάτων, δι' ὧν, ὡς διὰ γλυκυτάτων ἀλλ' ἐνταυτῷ ἀδιάρρηκτων δεσμῶν, συνεννοῦνται οἱ ἀνθρώποι ἐν τῷ οἴκῳ, ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, εἰς εὐάρεστον, εἰρηνικὴν, καὶ ὅσω τὸ δυνατόν εὐδαίμονα συμβίωσιν. Διὰ τοῦτο ἡ εὐευσθησία εἶναι ὅχι μόνον ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ πηγὴ τῆς μεγαλονοίας, ἡ μήτηρ τῆς καλλιτεχνίας, καὶ τὸ μόνον νόμιμον καὶ ἀσφαλές κριτήριον τοῦ καλοῦ, ὡς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀληθοῦς· διότι οἰκδὴποτε θεωρεῖται δὲν εἶναι ἀληθὴς ἐὰν προσβάλλῃ τὴν συνείδησιν, ταράττῃ τὴν καρδίαν, καὶ παράγῃ τὸ μῖσος καὶ τὴν κακίαν. Ἐάν λοιπὸν θέλωμεν νὰ γνωρίσωμεν τί εἶναι τὸ ἰδανικόν, ἢ ἀποταθῶμεν εἰς

τὴν καρδίαν, καὶ αὕτη θέλει μᾶς τὸ ὑποδείξει ἐν ἐκείνῃ τῇ κατὰστάσει ἐν ἣ μᾶλλον εὐαρεστεῖται καὶ ἀρμονικῶς συγκινεῖται καὶ ἀναπτύσσεται, εὐρίσκουσα ἐν αὐτῇ τὸ πλήρωμα τῆς εὐδαιμονίας τῆς.

Ἡ σχολὴ αὕτη, πρόσφατος σχετικῶς πρὸς τὰς ἄλλας, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας, διότι πρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ, τῆς θρησκείας τῆς ἀγάπης, ἀδύνατον ἴσως ἦτο νὰ γεννηθῇ, ἔλαβεν ἐνδόξους ἀντιπροσώπους κατὰ τὸν πρὸ ἡμῶν χρόνον, καὶ ἔχει καὶ σήμερον τοὺς ὁπαθούς τῆς. Θέλει δὲ πάντοτε ἔχει, μετὰξὺ μάλιστα τῶν ἀνθρώπων οἵτινες, μὴ ἐπιχειροῦντες ἐξ ἐπαγγέλματος τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας, δὲν εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ διατυπώσωσι τὰς ιδέας τῶν μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐκείνην ἀκρίβειαν ἥτις δικαίως ἀπαιτεῖται πρὸς τὴν ἐπαγγελλομένην τὴν ἐρευναν καὶ διδασκαλίαν τῶν συστηματικῶν ἀρχῶν τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἡμῶν φύσεως· διότι τὸ αἶσθημα, ἐκρηκνέστατον καὶ δραστηριώτατον στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, ἔχει πρὸς τούτοις καὶ θελγντὰ γλυκύτατα καὶ ἰσχυρότατα, καὶ ὅχι μόνον ἔλκει πρὸς ἐαυτὸ ὅλον τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν αἰχμαλωτίζει, ἀλλὰ διὰ τῆς αὐτῆς ἀλύτσεως, διὰ τῆς εἰκῆς τῆς ἀγάπης, πολλοὺς συνάμα ἀνθρώπους συνδέει, κυριεύει καὶ διοικεῖ.

Ἀλλὰ τὸ αἶσθημα, καθὼ ἐπιστημονικὴ ἀρχὴ θεωρούμενον, δὲν εἶναι ἄξιον τοιούτου ὀνόματος.

Ἡ ἀρχὴ, διὰ νὰ ᾖ ἀρχὴ, πρέπει νὰ ᾖ πρῶτη, νὰ μὴ ὑποθέτῃ ἄλλας πρὸ αὐτῆς, νὰ χρησιμεύῃ πρὸς ἐξήγησιν τῶν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς φαινομένων, νὰ τὰ ἐξηγῇ καὶ δικαιολογῇ, καὶ ὅχι νὰ ὑπάγῃται καὶ αὐτὴ ὡς φαινόμενον εἰς ἄλλην προτέραν ἀρχήν· πρέπει νὰ ᾖ καθολικὴ, νὰ ἀληθεύῃ δηλαδὴ πάντοτε καὶ πανταχοῦ, διότι τότε εἶναι καὶ ἀναγκασία καὶ ὅχι ἐνδεχομένη· πρέπει τελευταῖον νὰ ᾖ ὁμοιόμορφος, δηλαδὴ, ἡ αὐτὴ πάντοτε, καὶ ὅχι νὰ ἀλλοιοῦται κατὰ τοὺς τόπους, τοὺς χρόνους, τὰ άτομα, τὰς περιστάσεις ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων πραγματοποιεῖται. Καὶ οὐδὲν τῶν χαρακτήρων τούτων ἔχει τὸ αἶσθημα. Δὲν εἶναι πρῶτον, διότι ὅσα ζωήρον, ὅσα δραστήριον, ὅσα θελκτικὸν καὶ ἂν ᾖ, δὲν φέρει μετ' ἐαυτοῦ οὔτε τὸ αἶτιον καὶ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς του, οὔτε τὴν ἐξήγησιν ὅλων τῶν φαινομένων δι' ὧν ἀγγέλλεται, οὔτε τὸν πρὸς ὃν ὄρον καὶ τὸ τέλος του. Τὸ αἶσθημα εἶναι ἐν μόνον ἐκ τῶν στοιχείων τῆς ἠθικότητος, συνεργοῦν μετὰ τῶν ἄλλων, καὶ μετ' αὐτῶν ὑπαγόμενον εἰς ἄλλην ἀνωτέραν ἀρχήν. Πρὸς τούτοις, ἀμυδρόλον εἶναι ἐὰν φωτίζῃ ἢ μᾶλλον ταράττῃ τὸ πνεῦμα, καὶ ἐν ᾧ ὁμολογούμενον εἶναι, ὅτι ἀποτελεῖ ἐν τῶν ἀπαραιτήτων στοιχείων τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας καὶ τῆς ἠθικῆς μελέτης, ὅτι ἐνίοτε ὁδηγεῖ εὐτυχῶς τὸν νοῦν πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας, καὶ ὅτι πολλάκις ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχονται σπινθήρες, οἵτινες ἀνάπτουσι τὴν λαμπράδα τῆς διανοίας, εἶναι ὡσχύτως ἀναντιβόρητον, ὅτι οὐδὲν ἀλλοιόνησι τόσον τὴν ἐπιφάνειαν καὶ οὕτως εἰπεῖν τὸν χρωματισμὸν τῶν ὄντων ὅσον τὸ πάθος, καὶ πάθος εἶναι τὸ αἶσθημα·

οὐδὲν ἐπομένως δύναται μᾶλλον αὐτοῦ ν' ἀποπλανήσῃ τὸ πνεῦμα, ὅταν διὰ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τῶν ὄντων θέλῃ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν ἐνδόμυχον καὶ πραγματικὴν αὐτῶν φύσιν, καὶ ν' ἀνιχνεύσῃ διὰ τῶν γινομένων τοὺς νόμους, διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ αἷτια, διὰ τῶν φαινομένων τὰς ὑποστάσεις.

Ὡσχύτως δὲν εἶναι τὸ αἶσθημα οὔτε καθολικόν, οὔτε ἀναγκαστικόν, οὔτε ὁμοιόμορρον· διότι, εἰ καὶ ἀληθεύον εἰς πάντας ἀνθρώπους οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἄλογα ζῶα, δὲν ἐπεκτείνεται ὅμως καὶ εἰς τὴν λοιπὴν ἐνέργησον καὶ ἀνόργανον φύσιν, ἥτις οὐχ ἦπταν εἶναι ἐν τῶν οὐσιωδῶν στοιχείων τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας καὶ μελέτης, ἥτις κυριοτρόπως σχετίζεται πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ εἶναι πανταχοῦ καὶ πάντοτε ὄργανον ἢ ἀντικείμενον τῆς ὁλικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως. Τὰ δὲ ἀποτελέσματα αὐτοῦ οὔτε ἀφέντως παράγονται, οὔτε εἶναι πάντοτε τὰ αὐτὰ, ἀλλὰ ποικίλλουσι κατὰ τὰς ἡλικίας, τὰς ἰδιοσυγκρατίας, τὰς τάξεις, τὰ ἔθνη, τὰ παραδείγματα, τὰ ἐπαγγέλματα, τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ιδέας, καὶ μυρία ἄλλας περιστάσεις, τὰς ὁποίας δύσκολον εἶναι νὰ ἀπαριθμήσωμεν καὶ περιττόν, καθὼ οἶκον ἐννοουμένης.

Ἀρα τὸ ἰδανικόν τοῦ αἰσθήματος δὲν εἶναι τὸ ἀληθές ἰδανικόν.

Ἡ φαντασία φαίνεται, μᾶλλον τοῦ αἰσθήματος, καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων, πρόσφορος πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ προσδιορισμὸν τοῦ ἰδανικοῦ, καθὼ ἔχουσα χαρακτηριστικὰς τινὰς ἀξιοπαρατηρήτους, εἰς αὐτὴν μόνην ἰδιόζοντας, καὶ εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἰδανικοῦ τρόπον τινὰ ἀντιστοιχοῦντας.

Γινόντι, ἐὰν τὸ ἰδανικόν εἶναι βαθμὸς τελειότητος ἀνωτέρας τῆς ἐν τῇ φύσει παρατηρουμένης, ποίκα ἄλλη δύναμις ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ ἐπαυξάνῃ τὴν ζωηρότητα τῶν ἐντυπώσεων ἢ τῶν ἐννοιῶν, ἃς φυσικῶς αἰσθανόμεθα ἢ μαρμόνομεν ἐν τῷ πνεύματι, προσθέτουσα ἐξ ἰδίων εἰς ἣν ἔχουσιν ἔντασιν ἢ καθαρότητα; Ποία ἄλλη δύναμις εἶναι ἱκανὴ ἐκ τῶν στοιχείων ὅσα προμηθεύουσιν εἰς αὐτὴν διὰ τῆς μνήμης ἢ συνειδήσεως, ἢ ἀντίληψης, ἢ σύζευξης, ἢ ἀφάρεσης, νὰ σχεδιάσῃ νέους συνδυασμούς ἐπὶ τὸ τελειότερον, ἐν ᾧ εἰς τὰς δύο ταύτας λειτουργίας κυρίως ὑφίσταται αὐτὴ ἡ νόμιμος καὶ φυσικὴ τῆς ἐνεργείας; Προσέτι μόνη μετὰξὺ τῶν ἄλλων δυνάμεων ἢ φαντασία ἀπορᾷ εἰς τὸ μέλλον, μόνη ἐπομένως δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ παραστήσῃ τὴν καθαρωτέραν καὶ πληρεστέραν ἐκείνην κατὰστασιν τῶν ὄντων, τὴν ὁποίαν διαρῶμεν ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τούτου, πρὸ πάντων καθ' ὅσον ἀπορᾷ τὴν τελειότεραν ἠθικὴν τῆς ἀνθρωπότητος ὑπαρξίν, ἥτις εἶναι ἐν τῶν σημαντικωτέρων τοῦ ἰδανικοῦ στοιχείων. Τελευταῖον, ἐὰν τὸ ἰδανικόν θεωρῇται ὡς στοιχεῖον καὶ μάλιστα ὡς ἡ ἀρχὴ τοῦ καλοῦ, ὡς ἀνώτατος τύπος τῆς καλλιτεχνίας, ἥτις ἀπασα ἀνάγεται εἰς τινὰ ποιήσιν, ἢ φαντασίαν, καθὼ δύναμις οὐσιωδῶς ποιητικὴ, φαίνεται μόνη προσωρισμένη νὰ συλλάβῃ, ν' ἀποκαλύψῃ, νὰ προσδιορίσῃ, καὶ

νὰ παραστήσῃ τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἔννοιαν, ἀνεξέλειπτον οὖσαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, προπορευομένην παντός μεγάλου ἔργου καὶ πάσης μεγάλης ἐπιχειρήσεως, κέντρον καὶ σκοπὸν ἐνταυτῶ τῶν εὐγενεστέρων τοῦ ἀνθρώπου προσπαθειῶν. Τὸ ἰδανικόν, καθὼς τύπος ἀνωτάτης τελειότητος, συνταυτίζεται μὲ τὸ ἄπειρον, καὶ μόνῃ ἡ φαντασία δὲν ἔχει πέρατα, μόνῃ ὑπερπηδᾷ τὰ στενὰ ὅρια τοῦ κόσμου τούτου, μόνῃ ἀναπτεροῖ τὴν διάνοιαν καὶ τὴν ἀναδιβάλλει εἰς τὴν γαλιναίαν ἐκείνην χώραν ἐνθα πάντα εἶναι κάλλος καὶ ἀλήθεια καὶ εὐδαιμονία.

Ἀλλὰ καὶ τὸ σύστημα τοῦτο ἔχει πολλὰ καὶ ὄχι μικρὰ ἐλλείμματα. Καὶ παρεκτός ὅτι ἐναρμόζονται κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τοῦτο ὅσα εἶπομεν περὶ τοῦ προηγουμένου, ἐν ἡ φαντασία ἀλλοιῶν τὴν φυσικὴν τῶν πραγμάτων κατὰστασιν, εἴτε προσθέτουσα ἴδια στοιχεία εἰς τὰ ὑπ' αὐτῶν παρεχόμενα, εἴτε ἄλλως πῶς συνδυάζουσα αὐτά, φανερὸν ὅτι οὐδεμίαν ἐγγήσιν ἔχομεν περὶ τῆς ἀληθείας τῆς δημιουργικῆς της. Ἡ φαντασία ἐνεργεῖ ἐνίοτε αὐθαίρετως, δὲν ἔχει ἐν ἐκείτῃ λόγον καὶ κανόνα, εἶναι ἰδιότροπος, δὲν δύναται μόνῃ της οὔτε νὰ ἐξηγήσῃ οὔτε νὰ δικαιολογήσῃ τὰ ἔργα της, εἶναι μαγικὴ ῥαβδος ζωογονοῦσα τὰ νεκρὰ ἀντικείμενα τῆς φύσεως, προκαλοῦσα καὶ ἐγείρουσα νέα πλάσματα ἐκπλήττοντα, θέλγοντα καὶ ἠδύνοντα τὸ πνεῦμα, ἐμπνέοντα ἡδονὴν καὶ ἀγάπην, ἢ πρόμῃον καὶ φρίκην, ἀλλὰ μὴ ἔχοντα περισσοτέραν ὑπερξίν καὶ ἀλήθειαν ὅσας μετέχουσι τὰ νυκτερινὰ ἐκείνα ῥάσματα, τὰ ὅποια ταράττουσιν ἢ γλυκαίνουναι τὸν ὕπνον, ἀλλὰ παρέρχονται μὲ τὰς σκιὰς τῆς νυκτός, καὶ ἀφανίζονται ἐπιλαμψάσας τῆς ἡμέρας. Ἐνταῦθεν καὶ ἡ δυσπιστία ἣν ἔχομεν κατ' αὐτῆς, ὅταν πρόκηται νὰ ἐπιληφθῶμεν σοφιστοῦ καὶ ἐνδικρίνοντος ἐπιχειρήματος, καὶ ἡ μεγάλη προσπάθεια ἣν καταβάλλουσιν οἱ ἄνθρωποι, ἵνα ἀπαλλοχθῶσιν οἰκισθῇ ποτε ἐπιβόρῃς της, ὅταν θέλωσι νὰ μελετήσωσιν εὐσυνειδήτως, νὰ γνωρίσωσι πλήρη καὶ καθάραν τὴν ἀλήθειαν. Φαντασία καὶ ἀπάται, φαντασία καὶ ψεῦδος κατήντησαν σχεδὸν συνώνυμα. Ποία ὀπιστήμη ἤθελεν εἰσθαι ἡ ἐπὶ τῆς φαντασίας σπριζομένη, ποῖον πολίτευμα τὸ ὑπ' αὐτῆς δημιουργούμενον; καὶ ποῖα ἠθικὴ ἢ μὴ ἔχουσα ἄλλον ὁδηγὸν παρὰ τὰς ἐμπνεύσεις της; Ἐν δὲ τὸ ἰδανικὸν φαίνεται ὅν, οὕτως εἶπαι, τροποποίησις ἢ μάλλον τελειοποίησις τοῦ πραγματικοῦ, ἢ, ἄλλως, ὁ τύπος καθ' ὃν τὸ πραγματικὸν ἐδημιουργήθη καὶ ὑπάρχει, καὶ πρὸς ὃν τείνει, προφανές εἶναι ὅτι ἡ γνώσις τοῦ πραγματικοῦ εἶναι ὁ πρῶτος βαθμὸς τῆς πρὸς τὸ ἰδανικὸν ἀναβάσεως, διότι τὸ μάλλον ἢ ἥττον ἐντελές ὄντος τινὸς δὲν γνωρίζεται εἰμὴ διὰ τῆς γνώσεως αὐτοῦ τοῦ ὄντος, τὸ πρότυπον διὰ τοῦ ἐκτυπώματος, καὶ τὸ τέλος καὶ ὁ σκοπὸς τῶν ὄντων, διὰ τῆς μελέτης τῶν φυσικῶν τάξεων των. Ἀλλοίμονον δὲ ἐν ἡ μελέτῃ τοῦ πραγματικοῦ γίνῃ διὰ τῆς φαντασίας, ἐν ἀπ' ἐναντίας δὲν καθαρῶς πᾶντὸς στοιχείου ξένου τὸ

ὅποῖον δύναται νὰ ἀντιμυθῇ εἰς τὰ ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων προσφερόμενα εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν παρατήρησιν. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν πολύτιμον τῆς φαντασίας χρῆσιν, καὶ τὴν σημαντικὴν ἀποστολὴν τὴν ὅποιαν ἐκπληροῖ καὶ ἐν τῷ πνεύματι καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ· οὐδεὶς ἀρνεῖται ὅτι πρὸς παράστασιν τοῦ μὴ ὑπάρχοντος, πρὸς ὑλοποίησιν τῆς ἐννοίας, πρὸς ἡδονὴν τῶν αἰσθήσεων, ἐκπληξίν τοῦ πνεύματος, συγκίνησιν τῆς καρδίας, πρὸς κυρίευσιν, ἐνὶ λόγῳ, τοῦ ὅλου ἀνθρώπου, ἀπαρκίτητος καὶ ἐνεργεστᾶτος εἶναι ἡ φαντασία· ἀλλ' ἐπειδὴ πάντα ταῦτα εἶναι τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τῆς ἰδέας, τὸ εἶδος ἐν ᾧ μορφοῦται, τὸ μέσον δι' οὗ ἐνεργεῖ, ὁ σκοπὸς εἰς ὃν ἀπορᾷ, ἀλλ' οὐχὶ ἐξ οὐκ αὐτὴ ἡ ἰδέα, αὐτὴ ἡ πνευματικὴ ὑπόστασις οἰκισθῇ ποτε φανταστικῆς δημιουργίας, ἐπόμενον εἶναι ὅτι οὔτε διὰ τῆς φαντασίας τὸ ἰδανικὸν ἀποκαλύπτεται καὶ γνωρίζεται.

Ποία ἄλλη δύναιμις ἀπομένει;

§. Γ.

Ἐκάστη τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἔχει ἴδιον ἀντικείμενον, εἰς ὃ ἰδιαιτέρως προώρισταί, καὶ ἀπ' οὗ δὲν δύναται νὰ παρεκτραπῇ ἀνευ βλάβης τῆς ἐνεργείας της. Ἡ συνείδησις περιλαμβάνει ὅλα τὰ φαινόμενα τοῦ ἐπωτερικοῦ κόσμου τὰ τε νοητικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ, εἶναι κοινὸς σύνδεσμος ὅλων, καὶ τὸ ἔσππρον ἐν ᾧ πᾶσι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀντανακλῶνται. Καὶ καθὼς ἡ συνείδησις εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὰ ἔσω, οὕτω ἡ ἀντίληψις ἀπορᾷ εἰς τὰ ἐκτός, καὶ ταῦτα γνωρίζει εἰς τὴν ψυχὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων. Καὶ αὗται μὲν εἶναι δύο δυνάμεις πρῶται, μὴ λαμβάνουσαι τὰς γνώσεις των εἰμὴ ἀμέσως ἐξ αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων, καὶ οὐδεμίαν ἄλλην προϋποθέτουσι. Αἱ δὲ λοιπαί, ἡ ἀφαίρεσις, ἡ σύζευξις, ἡ μνήμη, ἡ φαντασία εἶναι δυνάμεις παράγωγοι, αἵτινες λαμβάνουσι παρὰ τῶν ἄλλων τὰ ἀντικείμενα ἐκ τῶν ἐνεργειῶν, τελοῦσαι τὰς ἰδιαιτέρας αὐτῶν λειτουργίας. Καὶ περὶ μὲν τῆς φαντασίας εἶπομεν· περὶ δὲ τῶν ἄλλων εὐκόλως πειθόμεθα, ὅτι δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς γνώσιν τοῦ ἰδανικοῦ, καὶ μένει νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν τὸ ἰδανικὸν ἀποκαλύπτεται εἰς τινὰ τῶν δύο πρῶτων τὰς ὁποίας προϋποθέτουσι, καὶ αἱ ὁποῖαι χορηγοῦσιν εἰς αὐτάς τὴν ὕλην τῶν ἐργασιῶν των. Ἀλλ' αἱ δύο πρῶται δὲν σχετίζονται εἰμὴ πρὸς τὸ πραγματικόν, τὸ εἴτε ἐντός εἴτε ἐκτός ἡμῶν εὐρισκόμενον· καὶ ἐπομένως ἐὰν ἡ διάνοια περιορίζετο εἰς μόνας τὰς δυνάμεις ταύτας, ἤθελεν εἰσθαι πανταχόθεν κεκλεισμένη ἐντός τῆς πραγματικότητος, ἀδυνατοῦσα νὰ ἐξέλθῃ αὐτῆς καὶ νὰ ἀναβῇ εἰς ἄλλας ἐννοίας ὑπερβινοῦσας τὸν στενὸν αὐτῆς κύκλον.

Καὶ τὸ ἰδανικόν, ὡς εἶπομεν, εἶναι ἐκτός καὶ ὑπεράνω τοῦ πραγματικοῦ. Καὶ ἐν ᾧ τὸ πραγματικὸν εἶναι πεπερασμένον καὶ ἐνδεχόμενον καὶ μερικόν, τὸ ἰδανικὸν εἶναι φύσει καθολικόν καὶ ἀναγκαστικόν καὶ ἄπειρον, διότι ἄλλως δὲν ἤθελεν εἰσθαι

ἐκείνος ὁ ἀνώτατος τύπος τῆς τελειότητος, τὸν ὁποῖον ἀκαταπαύστως διώκει ὁ ἄνθρωπος, καὶ οὐδέποτε κατέχει, καὶ οὐχ ἦπτον πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἀναγνωρίζει ὡς ὑπάρχοντα.

Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι, ἐὰν ἔχωμεν ἐν ἡμῖν δύναμιν τινα ἀποκαλύπτουσαν ἐν τῷ μερικῷ τὸ καθολικόν, ἐν τῷ ἐνδεχομένῳ τὸ ἀναγκαῖον, καὶ ἐν τῷ πεπερασμένῳ τὸ ἀπείρου· διότι ἐὰν ἔχωμεν τοιαύτην δύναμιν, αὕτη ἀναμειβόμενα εἶναι προωρισμένη νὰ γνωρίσῃ ἡμῶν τὸ ἰδανικόν.

Τὴν ἀπάντησιν δὲν δύναται νὰ δώσῃ εἰμὴ ἡ ἀκριβοὺς παρατήρησις καὶ ἡ βελτὴ ἀνάλυσις τῶν ἐσωτερικῶν γεγονότων.

Πᾶς δὲ ὁ ἐπιχειρῶν τὴν ἀνάλυσιν ταύτην δὲν βραδύνει νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶναι τῶν πεπερασμένων μετ' ἀνταρτίαν, ἥτις ὥριστα ὑπὸ τινος ἢ δυνάμει τοῦ ἀπείρου ἢ ἡ δυνάμει τοῦ ἀπολύτου, τοῦ καθολικοῦ καὶ ἀναγκαῖου, διότι αἱ ἐννοιαὶ τὰς ὁποίας αὕτη μόνη χρηγεῖ, καὶ δὲν δυνάμεθα ἄλλοθεν νὰ πορισθῶμεν, καὶ αἱ ὁποῖαι ἀναντιρρήτως ὑπάρχουσιν ἐν τῷ πνεύματι, φέρουσι τῶν γὰρ χαρὰς τούτους. Διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης, ὑπὸ τὰ φαινόμενα διορίζοντες τὰς ὑποστάσεις, τὰ ὄντα θέτομεν εἰς δύο ἀπείρα ἐνδεχόμενα, τὰ ὁποῖα ὀνομάζομεν τόπον καὶ χρόνον, καὶ διδασκόμεθα ἀρχὰς τινὰς ἀπολύτους, καθολικὰς καὶ ἀναγκάσι, συνιστώσας τάξιν τινὰ σταθεράν καὶ ἀκαραδίεστον, τὴν ὁποίαν, ἐξ ὑποκειμένου θεωρουμένην, λογικὴν ὀνομάζομεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος τῆς δυνάμεως ἥτις τὴν ἀποκαλύπτει, καὶ ἐξ ἀντικειμένου, οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ αὕτη ἡ πραγματικὴ τάξις τοῦ παντός, ἡ καθολικὴ νομοθεσία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ἡ πραγματοποίησις τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν τοῦ Θεοῦ Λόγου.

Ἡ δὲ ἐκ μέρους τῶν ὄντων ἐκπλήρωσις τῆς τάξεως ταύτης εἶναι ἡ σχετικὴ αὐτῶν τελειότης, σχετικὴ, διότι τὰ ὄντα εἶναι πεπερασμένα καὶ ἐπομένως ἀτελῆ, καὶ τὴν τάξιν συλλαμβάνομεν τελείαν καὶ ἀπόλυτον. Καὶ ἡ μὲν πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ταύτην πορεία εἶναι ἡ Πρόοδος, ἡ δὲ ἀνώτατος ὅρος τῆς πραγματοποίησεως αὐτῆς εἶναι ἡ ὑπεροχὴ τῶν ὄντων, τὸ καλόν, τὸ καλόν, καθὼς ἡ γνῶσις τῆς τάξεως ταύτης εἶναι τὸ ἀληθές, καὶ ἡ δὲ τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποίησις αὐτῆς εἶναι τὸ ἀγαθόν. Καὶ τὸ ἰδανικόν, ἐξ ἧτις ἡμεῖς παρετήρησαμεν, τύπος ἀνώτατος πάσης τελειότητος, καὶ τὰ τρία ταῦτα στοιχεῖα ἐξ ἀνάγκης περιλαμβάνει, καὶ ἐπομένως διὰ τοῦ Λόγου ἀποκαλύπτεται, καὶ οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ ἡ ἐκτέλεσις τῆς λογικῆς τάξεως.

Πρὸς δικαιοσύνην, δικαιοσύνην, ἀνάπτυξιν καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ ὁρίσματος τούτου, πολλὰ εἰσέτι ὑπολείπονται, ὧν σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα.

§. Α.

Καθ' οἷον δὴ ποτε ὅψιν θεωρήσωμεν τὸ ἰδανικόν, ἀρμολογεῖ εἰς αὐτὸ ὁ ἀποδοτικὸς ὁρίσμος.

Ὁ ὕλικός κόσμος παρίσταται ἐναργῶς ὡς σύστημα ὄντων συνδυαζομένων πρὸς ἀλλήλα καὶ πρὸς τινὰ κοινὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον προωρίσθησαν νὰ ἐκπληρώσωσι δι' ὧν ἔχουσι μέσων. Κατὰ τοῦτο εἶναι ἐκφράσεις ἰδέας, πραγματοποίησις σχεδίου, καθ' ὃ καὶ τὰ μέσα ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὸ τέλος, καὶ τὰ τέλη πρὸς ἀλλήλα καὶ πρὸς τι τέλος κοινόν, εἰς ὃ ἅπαντα ὑποτάσσονται. Ὁ συνδυασμὸς οὗτος οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ τάξις, τὴν ὁποίαν δὲν ἐννοοῦμεν καθ' ὅλα τὰ ἐλάχιστα μέρη αὐτῆς, ἀλλὰ κατὰ τὰς προόδους τῆς ἐπιστήμης ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀνακαλύπτομεν, τὴν ὁποίαν ὁμῶς συλλαμβάνομεν ὡς καθολικὴν καὶ ἀναγκάσιαν. Καὶ τοῦτο δυνάμει τοῦ λόγου, διότι ὁ λόγος μᾶς διδάσκει ὅτι ἕκαστον ὄν δὲν δύναται ταυτοχρόνως νὰ ᾔσῃ καὶ νὰ μὴ ᾔσῃ, καὶ διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τοὺς περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων συλλογισμοὺς μας, ὁ λόγος ἀποδίδει ἐξ ἀνάγκης εἰς ἕκαστον φαινόμενον αἰτιὸν τι, ὅφ' οὗ παράγεται, καὶ τέλος πρὸς ὃ τείνει, καὶ διὰ τῶν ἀρχῶν τούτων ἀποκαλύπτει καθολικὴν τινὰ τάξιν, ἥτις εἶναι ἡ βῆσις πάσης περὶ τῆς φύσεως ἐπιστημονικῆς ἐπαγωγῆς, καὶ ἦν ὡς ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς λογικῆς ὀνομάζομεν. Τὸ δὲ ἰδανικόν, ὡς πρὸς τὸν ὕλικόν κόσμον, ἄλλο δὲν δύναται νὰ εἶναι εἰμὴ ἡ ἐντέλεια τῆς τάξεως ταύτης, εἴτε κατὰ τὴν καθαρὰν ἐννοιαν αὐτῆς, εἴτε κατὰ τὴν ὕλικὴν αὐτῆς πραγματοποίησιν θεωρουμένης. Διὰ τοῦτο ἕκαστον ὄν τῆς ὕλικῆς φύσεως ἔχει τὸ ἰδανικόν του, δύναται ἰδανικῶς νὰ θεωρηθῇ καὶ νὰ ἰδανοποιηθῇ διὰ τῆς τέχνης, διότι τὸ ἰδανικόν ἐκφράζει, ἐκ τοῦ ἰδανικοῦ ἐξήχθη, καὶ εἰς τὸ ἰδανικόν ἀποβλέπει. Καὶ οὐ μόνον ἡ τέχνη τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἐπιστήμη ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τοῦ ἰδανικοῦ τὰ μέγιστα ὠφελεῖται· διότι πᾶσα πρόοδος αὐτῆς, πᾶσα ἀνακάλυψις, πᾶσα ἐπαλήθευσις τοῦ νόμου τῆς φύσεως ὑπὸ τῆς ἐννοίας ταύτης παρήχθη, καὶ αὐτὴν συμπληροῖ καὶ διαφωτίζει· ὥστε ἡ πλήρης ἐπιστήμη ἠθέλην εἰσθαι ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τῆς τάξεως τοῦ κόσμου.

Ἀλλ' ἡ τάξις αὕτη δὲν περιορίζεται εἰς τὸν ὕλικόν κόσμον. Ἐν αὐτῷ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, σημεῖον ἀόρατον ἐν μέσῳ τοῦ παντός κατὰ τὴν ὕλην, ἐρευνητὴς τοῦ παντός καὶ διερευνητὴς, ἡγεμὼν καὶ βασιλεὺς τῆς κτίσεως κατὰ τὸ πνεῦμα. Καὶ τὸ μοναδικόν τοῦτο προτέρημα ἔχει διὰ τοῦ λόγου, διότι οὗτος ἀποκαλύπτει εἰς αὐτὸν τοὺς μυστηριώδεις νόμους τοῦ κόσμου καὶ τοὺς οὐχ ἦπτον καθολικοὺς καὶ ἀναγκάσιους νόμους τῆς διανοίας καὶ τῆς θελήσεώς του, τοὺς νόμους τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως εἰς ἣν ὑπόκειται καὶ ἦν προωρίσται νὰ ἐκτελέσῃ. Ἀρξάμεθα εἰδὼν ἰδανικῶς ἐκ τούτου προκύπτουσι, τὸ νοερὸν καὶ τὸ ἠθικόν. Καὶ τὸ μὲν νοερὸν εἶναι ὁ ἀνώτατος ὅρος τῆς νοήσεως καὶ τῆς γνώσεως, ὃ ἐστίν, ἡ πληρεστέρα γνῶσις τῆς φυσικῆς τάξεως τῶν ὄντων, ἥτις τῇ λογικῇ ταυτίζεται καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνωτάτη αὕτη γνῶσις ἀνυψοῖ τὸ γινώσκον πρὸς τὸ γινωσκόμενον, καὶ ἀμφοτέρων ὑποθέτει τὴν τελειότητα· ἐπειδὴ ἀφ' ἑτέρου καὶ ἡ γνῶσις διὰ τῆς ἐν ἡμῖν λογικῆς τάξεως γίνεται, καὶ τὸ

ἀντικείμενόν της οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ αὐτὴ ἢ ἀλήθεια, δηλαδή αὐτὴ ἡ νοουμένη τάξις τῶν ὄντων, ἔπεται ὅτι, καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψὶν ταύτην, τὸ ἰδανικὸν εἶναι κατὰ τὸν ὁρισμὸν μας ἢ ἐντέλεια τῆς λογικῆς τάξεως. Τὸ δὲ ἠθικὸν ὡσχύτως κατὰ δύο τρόπους δύναται νὰ θεωρηθῇ· ἢ κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τὴν ὁποῖαν συλλαμβάνομεν ἀνελλιπή καὶ τελείαν, ἢ κατὰ τὴν διὰ τῆς ἐλευθέρως θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκπλήρωσιν καὶ ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου τούτου. Κατ' ἀμφοτέρω δὲ ὁ ὁρισμὸς ἀρμόζει εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ἰδανικοῦ. Διότι, ὡς πρὸς τὸν νόμον, δὲν εἶναι καὶ οὗτος εἰμὴ ἀποκάλυψις ὑπὸ τοῦ λόγου γινομένη, τάξις λογικὴ ὡς ἡ ὕλη, καὶ ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ἐντέλως συμμορφούμενος πρὸς αὐτόν, ὁ ἀληθῶς ἐνέργειος εἶναι ἐπομένως ὁ κατὰ λόγον ζῶν, τὸ λογικώτατον τῶν ὄντων.

Ἐὰν δὲ ἐκ τῆς ἠθικῆς τάξεως μεταβῶμεν εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἱστορικὴν, δὲν ἔχομεν ἀνάγκην ἄλλου ὁρισμοῦ ἵνα καὶ τὸ ἐν αὐταῖς ἰδανικὸν ἐννοήσωμεν. Καὶ ἡ μὲν πολιτικὴ, ὅτι εἶναι πόρισμα τῆς ἠθικῆς, οὐδεὶς ἀρνείται· ὁ πολιτισμὸς, ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ εἶναι ἀπόρροια τῆς ἀτομικῆς, οὐδὲν ἔχει οὐσιωδῶς στοιχεῖον νέον καὶ διάφορον, ἀλλ' εἶναι τὸ γενικὸν καὶ κοινὸν ἐξαχόμενον τῶν ἀτομικῶν ἀρετῶν· ἄρα τὸ ἰδανικὸν τῆς πόλεως δὲν εἶναι διάφορον τοῦ τῶν ἀτόμων. Περὶ δὲ τῆς ἱστορικῆς, πρὸ πολλοῦ ἤδη τὴν ταυτότητα τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου παρεδέχθημεν, καὶ ν' ἀποδείξωμεν ἐπροσπαθήσαμεν, αὐτὴν ὑποθέμενοι μεθ' ὅλων τῶν συνεπειῶν της ὡς νέαν βάσιν τῆς ἱστορικῆς φιλοσοφίας· καὶ ὑπεδείξαμεν ἱστορικὴν τινα καὶ τοῦ ὅλου γένους ἀρετὴν, ἔσχατον ἐξαχόμενον τῆς τε ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς, τελευταῖον προῖον καὶ τέλος ἀνώτατον τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Ὡστε καὶ εἰς τὰς τρεῖς σφαῖρας τῆς ἐνεργείας ταύτης, τὴν ἀτομικὴν, τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν ἱστορικὴν, οἶονεῖ εἰς τρεῖς κύκλους· τὸ αὐτὸ ἔχοντας κέντρον, παραλλάσσοντας δὲ κατὰ τὴν ἀκτίνα, μίαν ὁρῶμεν καὶ τὴν αὐτὴν φωτοδόλον ἐστίναν.

Ὑπὸ μίαν εἰσέτι ἐποψὶν ἀραίλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ἰδανικὸν, τὴν καλλιτεχνικὴν.

Τὸ ἰδανικὸν, εἵπομεν, δὲν ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς φαντασίας. Καὶ ὁμοῦς ἡ φαντασία ποιεῖ τὸ καλόν, καὶ τὸ καλὸν εἶναι ἡ ὑπέροχος ὄντοτης, ἡ ζωηροτάτη ἐκφρασίς τοῦ ἰδανικοῦ. Ἡ φαινομένη αὕτη ἀντίφρασις εἶναι ἀντίφρασις μόνον πρὸς τοὺς παραγινώσκοντας τὴν φύσιν τῆς φαντασίας καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Ἡ φαντασία, ὅσον αὐθαίρετος καὶ ἰδιότροπος καὶ ἂν ᾖ, δὲν εἶναι ὁμοῦς ἀκάνονιστος, ἀνεξάρτητος τῶν ἄλλων δυνάμεων, καὶ ἄσχετος πρὸς αὐτάς. Ἐγχειρομένη ὑπὸ τῆς ἐμπνεύσεως, ἡ φαντασία ζωοποιεῖ, μεταμορφώνει, μεταπλάττει καὶ διαπλάττει τὰς ἐννοίας, νέους συνδυασμοὺς ἐπινοεῖ, δημιουργεῖ νέα ὄντα, ἀλλὰ κατὰ τὰς δημιουργίας της ὅχι μόνον δὲν ἀθετεῖ, δὲν παραβιάζει τοὺς νόμους τοῦ λόγου, ἀλλὰ

ποιεῖ αὐτοὺς ἐκφανεστέρους, διότι τὴν καθαρὰν αὐτῶν ἐννοιαν περιβάλλει μὲ εἰκόνας καὶ αἰσθηματικὰ, δι' ὧν εἰσδύει εἰς τὰ βάθη τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, συγκινεῖ καὶ κυριεύει ὅλον τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀποκαλύπτουσα αὐτῷ τὸ ἀληθὲς ὑπὸ τὴν λάμψιν τοῦ καλοῦ, τὸν παραινεῖ διὰ τινος γλυκιάτης καὶ καθαρωτάτης ἡδονῆς εἰς τὸ ἀγαθόν. Καὶ ἐὰν διὰ τοῦτο ὁ καλλιτέχνης εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἄνθρωπος, ἡ καλλιτεχνία εἶναι οὐσιωδῶς ἡ ἀνωτάτη λογικότης, καὶ ἐν αὐτῇ μᾶλλον ἢ ἀλλαχοῦ τὸ ἰδανικὸν εἶναι τῆς λογικῆς τάξεως ἢ ἐντέλεια. Τὸ αἶσθημα καὶ ἡ φαντασία ὑπηρετοῦσι καὶ δὲν ἀντιβαίνουν εἰς τὸν λόγον. Ἡ ἀντίληψις, ἡ συνειδήσις, καὶ αἱ ἄλλαι πᾶσαι νοητικαὶ δυνάμεις χορηγοῦσι τὴν ὕλην, τὴν ὁποῖαν εἰς τὰ ἄδυτα τῆς μεγαλονοίας διατάσσει ὁ λόγος, χρωματίζει, διαμορφώνει καὶ ἐμφυλόνει ἡ φαντασία. Πᾶσαι αἱ ἐργασίαι αὗται γίνονται ἐνίοτε διὰ μιᾶς, καὶ οὔτε ὁ ποιῶν τὰ καλὰ ἔργα, οὔτε ὁ θεγχόμενος τὰς ἐντυπώσεις αὐτῶν διακρίνουσι κατὰ πρῶτον τὰ διάφορα στοιχεῖα ἐξ ὧν συνίστανται, τὴν διάφορον τούτων φύσιν καὶ τὸν θαυμαστὸν ἐκείνων σύνδεσμον, ὅστις συνενοῖ αὐτὰ, ὡς ἐν τῇ φύσει ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος, ἡ ὑπόστασις καὶ ἡ μορφή, ἡ ἐσωτερικὴ ἰδέα καὶ ἡ ἐξωτερικὴ τῶν ὄντων ἐνέργεια, διὰ τοῦ σχήματος, τοῦ χρώματος, τοῦ ἤχου καὶ τῆς φωνῆς ἀδιασπᾶστος συνδέονται καὶ παράγουν τὸ ἀποτέλεσμα τῶν· ἀλλ' οὐχ ἥττον τὰ διάφορα ταῦτα στοιχεῖα ὑπάρχουσι, καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ἀνάλυσις εὐκόλως τὰ διακρίνει καὶ τὰ διαστέλλει. Ἡ δὲ σύμφυσις αὐτῶν καὶ συνύπαρξις εἶναι ἡ ἀρχή, ἐξ ἧς ἡ ἐνότης προκύπτει καὶ ἡ ποικιλία, καὶ ἡ ἐξ ἀμφοτέρων ἀρμονία, νόμος οὐσιωδέστατος τοῦ ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ τέχνῃ καλοῦ. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν διατί τὸ καλὸν ὠρίσθη ὑπὸ τινων ἢ διὰ τοῦ πραγματικοῦ ἐκφρασίς τοῦ ἰδανικοῦ, καὶ πόσον ἡ ἐννοία αὕτη τοῦ ἰδανικοῦ διαρωτίζει καὶ τὰς περὶ καλοῦ θεωρίας καὶ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς καλλιτεχνίας.

§. Ε.

Ἐν τελευταῖον ζήτημα ἀπομένει. Τὸ ἰδανικὸν τοῦτο, τὸ ὁποῖον μελετῶμεν, τὸ ὁποῖον διορῶμεν καὶ προσπαθοῦμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν ἐν τῇ φύσει διὰ τῆς ἐπιστήμης, νὰ πραγματοποιήσωμεν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ διὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, νὰ ποιήσωμεν ἐν τῇ τέχνῃ διὰ τῶν δημιουργιῶν τῆς μεγαλονοίας, ἐκτὸς τῆς ὑποκειμενικῆς ὑπάρξεως ἣν ἔχει ἀναντιρρότως, ἔχει ἄρα καὶ ἀντικειμενικὴν; ἀντανακλώμενον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ, ὑπάρχει που διηνεκῶς, καθαρὸν καὶ ἀμιγές, πλήρες καὶ ἀπόλυτον;

Τὸ ζήτημα τοῦτο, καθ' ἡμᾶς, δὲν εἶναι ζήτημα, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ὕμῳ ἀποδοθέντι ὁρισμῷ εὐρίσκει τὴν λύσιν του. Δὲν ἀγνοοῦμεν ὅτι ὑπάρχει φιλοσοφία τις θετικὴ λεγομένη, ἥτις εἰς μόνην τὴν ὕλην καὶ τοὺς νόμους τῆς ὕλης περιοριζομένη, ἀ-

ποτόμως καὶ ὀριστικῶς ἀποβάλλει καὶ ἀποσκορ-
κεῖται πᾶν ὅ,τι δὲν δύναται νὰ ἀνακαλύψῃ διὰ τοῦ
μικροσκοπεῖου ἢ τοῦ τηλεσκοπεῖου, νὰ ἀναλύσῃ εἰς
τὸ χημικὸν χωνευτήριον, νὰ μετρήσῃ διὰ τοῦ διαβή-
του, νὰ σταθμίσῃ διὰ τῆς πλάστιγγος, καὶ εἰς τὸν
μαθηματικὸν ὑπολογισμὸν νὰ ὑποβάλλῃ. Κατ' αὐτὴν,
τὸ ἰδανικόν, ὡς αὐτὴ ἡ λέξις παρενοηθεῖσα δηλαδὴ,
δὲν εἶναι εἰμὴ ψιλὴ ἰδέα, ἀνθρωπίνῃ ἐπίνοιᾳ, ἀπλῶς
ὑποκειμενικὴ, οὐδὲν ἔχουσα ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου
πραγματικὸν ἀντικείμενον. Κατὰ τὴν φιλοσοφίαν
ταύτην ὁ ἄνθρωπος ναι μὲν δύναται διὰ τοῦ λόγου
νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν λογικότητα τῆς φύσεως, ἀλλὰ
τὸν ποιητὴν τῶν ἀπάντων λόγων δὲν πρέπει νὰ
ἀναγνωρίσῃ· ὅταν δὲ τὸν συλλαμβάνῃ, ἰδανοποιεῖ
ἐαυτὸν, καὶ ἤδη περὶ τὰ μέσα τῆς ἸΘ' ἑκατονταε-
τηρίδος ἀνηγγέλθη σοφικῶς εἰς τὴν ἀνθρωπότητα,
ὅτι μέχρι τοῦδε δὲν ἐλάτρευεν εἰμὴ τὴν σκιάν της.
Μὲ τὴν φιλοσοφίαν ταύτην, ἑτέρα κατὰ τὰς ἐσχάτας
αὐτῆς συνεπειᾶς συνκαπηνηθῆν, ὀριστικὴ καὶ αὕτη ἐ-
πικληθεῖσα, ἥτις ἀπὸ τοῦ ἀκράτου ἰδανισμοῦ ὀρμη-
θεῖσα, καὶ ὅλους τοὺς βαθμοὺς τῆς ἰδανικότητος καὶ
τῆς πραγματικότητος διελθοῦσα, εἰς τὸν ἀνθρωπι-
σμὸν, εἰς τὸν ἀκρατὸν ὀλισμὸν κατήντησε, καὶ τὸν ἄν-
θρωπον ἐθεοποίησε, διότι ἐν αὐτῷ εἶδε τὴν πλήρη καὶ
ὀριστικὴν ἀνάπτυξιν καὶ πραγματοποίησιν αὐτοῦ
τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὕτως ἐπρεπε νὰ συμβῇ, διότι ὁ ἰ-
δανισμὸς καὶ ὁ αἰσθητισμὸς, καὶ τοὶ ἀπ' ἐκιντῶν ὀρ-
μώμενοι ὄρων, διατέμνονται, οὕτως εἰπεῖν, ὡς ἐν τινι
κοινῷ σημείῳ, ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἀνθρώπου· καὶ
ὅστις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο περιορίσῃ τὴν δρασίαν του,
ἢ ἀνάγῃ πάντα εἰς τὴν αἴσθησιν, ὡς ὁ Χιούμης, ἢ
ἀνάγῃ πάντα εἰς τὴν ἰδέαν, ὡς οἱ καθ' ἡμᾶς ἰδανι-
στοί· καὶ ὁ ἰδανισμὸς, ἀρ' οὗ διαγράψῃ εὐρύτατον
κύκλον, εἰς ἀνάγκη ἐπανέρχεται εἰς τὸ σημεῖον ἀρ'
οὗ ὠρμήθη. Παρρηγορίζων δὲ τὰς ἀληθεῖς σχέσεις
τῶν ὄντων, εἰς τὴν ἀλληλουχίαν καὶ ἀρμονίαν ἀν-
τικαθιστὰ τὴν ταυτότητα, καὶ μεταξὺ μυρίων ἁλ-
λων ἀτόπων συνεπάγων καὶ τὴν διαστροφὴν τῆς
περὶ τῆς ὁ λόγος ἐννοίας.

Ἄλλ' ἡ ἐντέλεια τῆς λογικῆς τάξεως οὔτε
αὐθαίρετος εἶναι, οὔτε ψιλὴ ἐννοία, ὑποκειμενικὴ,
ἀνθρώπινος, ἐκ τινος ἀνεξήγητου καὶ ἀκατανοήτου
ἀνάγκης τοῦ πνεύματος γεννωμένη. Τάξις, λόγος,
ἐντέλεια, καὶ τὰ τρία ταῦτα ὑποθέτουσι καὶ ἀγ-
γέλλουσι νοῦν τακτοποιῶν καὶ λογικὸν καὶ τέλειον,
λόγον καθαρὸν καὶ ἀπειρον καὶ ἀπόλυτον. Καὶ τὸν
λόγον τοῦτον ἀπαντες ἀποδέδουσι τῷ Θεῷ. Ὡστε
τὸ ἰδανικόν, κατὰ τὸν ἀνώτατον αὐτοῦ τύπον θεω-
ρούμενον, εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀναφερόμενον, εἶναι
αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ λόγος νόημα καὶ ἰδέα, αὐτὸς ὁ ἡ-
λῖος τοῦ νοεροῦ κόσμου. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην, τὴν
ὁποίαν διδάσκει ἡ πίστις, εὐκόλως ἀποδεικνύει ἡ
φιλοσοφία· διότι, ὡς ὀρθῶς παρατηρήθη, ἐὰν ἡ ἐπι-
πόλκιος ἐπιστήμη φέρῃ εἰς τὴν αἰθείαν, ἡ βέλτερά ἐ-
πιστήμη ἐπανάγῃ εἰς τὴν θρησκείαν, καὶ αὕτη, ὡς
προσθέσωμεν, εἰς ἀνάγκη εἰς τὸν χριστιανισμόν.
Διὰ τοῦτο οἱ πρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ ζήσαντες δὲν
ἠδύναντο νὰ μαρτυρῶσι τὴν ἐννοίαν τοῦ ἰδανικοῦ,

τὴν ὁποίαν ἀπεκάλυψεν ἐκείνη ἡ θρησκεία, ἥτις ἔ-
θεσε τὸ πεπερασμένον ἐν τῷ ἀπείρῳ, τὴν ἐκ τοῦ μη-
δενὸς δημιουργίαν τοῦ παντός πρώτη ἐδίδαξεν, ἐπέ-
βαλε τὸν νόμον τῆς ἀγάπης, καὶ τὸν Θεὸν λόγον
ἐκήρυξεν οὐ μόνον ὡς ἀρχὴν, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγέ-
νετο, ἀλλ' ὡς σωτῆρα τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῆς
ἐνσαρκώσεώς του καὶ διὰ τοῦ Θεοῦ ἰδανικοῦ τὸ ὁ-
ποῖον κατέλιπεν ὡς παράδειγμα αἰώνιον, οὐδέποτε
ἐντελὲς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιούμενον,
ἀλλ' ἰστάμενον πάντοτε, ὡς κέντρον καὶ ὑπογραμ-
μὸν καὶ σκοπὸν ὑποχρεωτικὸν τῆς ἐνεργείας του.
Τοῦτο ἐξηγεῖ τὰς ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χρι-
στιανισμοῦ προόδους τῆς ἀνθρωπότητος καθ' ὅλα
τὰ στάδια τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀναπτύξεώς της, τὴν
ἀτέλειαν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ ὡς πρὸς τὸν νέον,
τὴν ἀτέλειαν τούτου ὡς πρὸς τὸν ὅρον εἰς ὃν τείνει
καὶ τὸν ὁποῖον ὁρεῖται νὰ ἐκπληρώσῃ, καὶ τὸ μέσον
δι' οὗ καὶ μόνου ἡ ἐκπλήρωσις αὕτη δύναται νὰ ἐπι-
ταχυνθῇ καὶ νὰ ἐξατραλισθῇ.

§. ΣΤ.

Τὸ ἰδανικόν τῶν ἀρχαίων διαφέρει τοῦ τῶν
νεωτέρων ὅσον ὁ χριστιανισμὸς διαφέρει τῆς λα-
τρείας τῆς κτίσεως. Ἐκάστη ἐποχὴ τῆς ἱστορίας
ἔχει τὸ ἰδανικόν της, τὸ ὁποῖον ἐρίπταται πάσης νοη-
τικῆς καὶ ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐνεργείας, ὡς πνευ-
ματικὴ στάθμη πρὸς ἣν μετροῦνται αἱ πρόοδοι τοῦ
ἀτομικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἡ ἐπιστήμη, ἡ
καλλιτεχνία, ἡ πολιτεία εἶναι τρεῖς διάφοροι ἐκ-
φράσεις τοῦ ἰδανικοῦ, ἀλλ' ἡ οὐσία αὐτοῦ ἐνυπάρχει
εἰς τὸ θρήσκευμα. Ὅποιον ἰδανικόν παρείχον τὰ
θρησκευόμενα τῶν ἀρχαίων; Ἰδανικὸν ἀνθρώπινον,
τὸν ἄνθρωπον ἀνυψούμενον μέχρι τῆς ἀξίας τῶν
Ὀλυμπίων Θεῶν. Τὸ μέτρον τοῦτο δὲν ἠδύναντο
νὰ ὑπερβῶσιν οἱ ὑψηλότεροι νόες. Ὁ Πλάτων, ὅστις
ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ἐνόησε καὶ δαιμονίως περιέ-
γραψε τὴν εἰς τὸ ἰδανικὸν ἀνοδὸν τοῦ πνεύματος,
δὲν ἐφθασε μέχρι τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν
χριστιανικὴν ἐννοίαν· καὶ πολὺ μακρὰν ἦτο τοῦ νὰ
φαντασθῇ τὸν Θεάνθρωπον, υἱὸν καὶ λόγον τοῦ Θεοῦ
τοῦ ζῶντος, σωτῆρα διὰ τῆς θυσίας τοῦ αἵματός
του τῆς διαφθορείας ἀνθρωπότητος. Ὅσοι καὶ ἂν
εἶναι ὑψηλὴ ἡ ἠθικὴ του, ἡ πολιτεία καὶ ἡ θεосо-
φία του ἐλέγχουσι τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν τῶν
θεωριῶν του. Καὶ ὅμως ἐὰν ἀνθρώπινος νοῦς ἠδύ-
νατο ἄνευ θείας ἀποκαλύψεως νὰ συλλάβῃ τὸ χρι-
στιανικὸν ἰδανικόν, τοιοῦτος ἐμελλε νὰ ᾔηται ὁ τοῦ
Πλάτωνος, διότι ἄλλην ὑψηλοτέραν καὶ καθαρω-
τέραν καὶ εὐγενεστέραν διάνοιαν δὲν ἐδωρίσατο
ὁ Θεός· εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ
πάνσοφος τοῦ πραγματικοῦ ἐρμηνευτῆς, ὁ δημι-
ουργὸς τῆς λογικῆς, τὸ εὐρύτατον καὶ σαφέστατον
πνεῦμα εἰς ὅσον προήγαγεν ἡ ἐπιστήμη, εἶναι κατὰ
τὴν θεωρίαν τοῦ ἰδανικοῦ, ἐπὶ κατώτερος τοῦ δι-
δασκάλου του. Τί δὲ εἶναι τὸ ἰδανικόν τῶν Στωϊκῶν
ἀπέναντι ἐκείνου, ὅπερ διετύπωσε διὰ μιᾶς λέξεως
ὁ χριστιανισμὸς, διὰ τῆς ἀγάπης; Ὅθεν δὲν εἶναι
παράδοξον, ἐὰν ἡ τότε ἐπιστήμη δὲν εἰσέδουσιν εἰς
ἐκείνη τὰ βῆθη, τὰ ὁποῖα διανοίξεν ὁ χριστιανισμὸς

εἰς τὸ ὄμμα τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ἡ καλλιτεχνία, καὶ τοι περιβλήθεῖσα πλαστικὴν τελειότητα ἀθάνατον καὶ ἀμίμητον, δὲν ζωογονῆται ὑπὸ τῆς θείας ἐκείνης ἠθικότητος, ἥς δὲν εἶχον τὴν ἐννοίαν οἱ καλλιτέχναι, ἐν ἡ πολιτεία ἦτο ἡ σοφὴ ἰσοσταθμία τῶν συμπερρόντων, ὡς σοφὸς ἐγώτισμός ἦτο ἡ ἠθικὴ, καὶ ἐν ἡ ἰδέα τῆς καθολικῆς τῶν ἀνθρώπων ἀδελφότητος, τῆς θείας ἐξ ἑνὸς πατρὸς καταγωγῆς, καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπιστροφῆς διὰ τῆς χάριτος καὶ τῆς ἀγάπης, δὲν ἀνέτειλε τότε ἐπὶ τοῦ κόσμου τῆς ἱστορίας.

Ὁ χριστιανισμός, εἰπέ τις πῶς καθ' ἡμᾶς φιλοσόφων, θέλει εἶναι ἡ τελευταία τῶν θρησκειῶν. Συμφωνοῦμεν καθ' ὅσον ὁ χριστιανισμός εἶναι αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ἀλήθεια δὲν ἀλλοιοῦται, δὲν μεταβάλλεται, δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ τελειοποιήσεως ὡς τὰ ἀνθρώπινα συστήματα. Ἀλλὰ τὸ ἰδανικὸν τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖον παραδέχεται ἡ πίστις, καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐννοήσῃ ἡ φιλοσοφία, ἐτέθη ὡς ἀνώτατος τύπος λογικῆς τάξεως, εἰς τὸν ὁποῖον ὁφείλει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον νὰ προσεγγίσῃ ἡ νεωτέρα κοινωνία, τὸν ὁποῖον δὲν θέλει οὐδέποτε ἐξαντλήσῃ ἡ σοφία τοῦ κόσμου, καὶ ὑφ' οὗ ἀείποτε θέλει ἐμπνεέσθαι ἡ καλλιτεχνία χωρὶς ποτὲ νὰ τὸν ἐκφράσῃ ἐντελῶς καὶ ὁλοκληρῶς. Αἱ παντοῖαι πρόοδοι τοῦ πολιτισμοῦ μετροῦνται καὶ ἐκτιμῶνται κατὰ λόγον τῆς πραγματοποιήσεως αὐτοῦ διὰ τῶν ἔργων καὶ πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν ἐξαντληθῇ τὸ ἰδανικὸν τοῦτο, καθ' ὃ μέτρον ὥρισεν ὁ Θεὸς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀνάπτυξιν, θέλει ἐξαντληθῇ καὶ ὁ κόσμος. Ἀδύνατον νὰ φαντασθῇ τι ὁ ἀνθρώπος ἀνώτερον τοῦ ἀπείρου, καὶ ὁ χριστιανισμός δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ λατρεία τοῦ ἀπείρου, ἡ μελέτη αὐτοῦ, ἡ ἀγάπη αὐτοῦ, καὶ ἡ διὰ τοῦ πεπερασμένου ἀδιάκοπος προσέγγις εἰς αὐτό. Ἀρα αἱ μεταξὺ τοῦ ἰδανικοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ ἀληθεῖς σχέσεις καὶ ἡ ὁρθὴ περὶ αὐτῶν ἐννοία, τὴν ὁποῖαν προσπαθεῖ ἀσθενῶς νὰ διαφωτίσῃ ἡ φιλοσοφία, ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἐτέθησαν ἄπαξ καὶ διὰ παντός ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ τὰς ἐννοήσῃ ἡ παρεννοήσῃ, νὰ τὰς σεβασθῇ ἢ νὰ τὰς ἀθετήσῃ, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ τὰς καταστρέψῃ. Ἡ συνταύτισις τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πεπερασμένου, τοῦ ἰδανικοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ ἀπολύτου καὶ τοῦ σχετικοῦ, καὶ πάντων τῶν διαφορῶν καὶ ἐναντίων ἡ ἀπόλυτος ταυτότης, ἡ τις ἐράνη ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν πηρόδος καὶ ἀνακάλυψις, ἦτο οὐσιωδῶς ἀπλὴ ἐπανάλυψις ἀρχαιοτάτης πλάνης, καὶ παρ' ὀλίγον ἔφερε τινὰς τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν εἰς τὴν σύγχυσιν καὶ τὸ χάος τῆς ἐμβρυώδους καταστάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἀλλ' ἡ ἀντενέργεια κατὰ τῆς ἀπαισίας ταύτης τάξεως εἶναι ἡδὴ γενικὴ καὶ πασιδηλὴ. Ὑπὸ διαφορῶν μορφῶν, κατὰ διαφορῶν βαθμοῦ δραστηριότητος, καὶ μᾶλλον ἢ ἦτον ἀποτελεσματικῶς, ἀπενταχοῦ τοῦ κόσμου παρατηροῦμεν δειγματα προφανῆ τῆς εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς τὸ χριστιανικὸν ἰδανικὸν ἐπιστροφῆς τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ διὰ τῆς ἐπι-

στήμης, διὰ τῆς τέχνης, διὰ τῆς πολιτικῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἰδανικοῦ τούτου εἶναι ἀπὸ πολλῶν εἶδη αἰώνων τὸ μέγα πρόβλημα τῆς ἱστορίας. Καὶ αὐτὴ ἡ ὕλικὴ τελειοποίησις, διὰ τῆς βιομηχανίας, διὰ τῆς ναυτιλίας καὶ ἐμπορίας, διὰ τῶν παντοίων ἐφευρέσεων τοῦ νέου πνεύματος, διὰ τῆς ἐξαλείψεως τῶν ἀποστάσεων, διὰ τῆς παντοιοτρόπως ὁσμύραις γενομένης στενωτέρας προσεγγίσεως καὶ ἐνδοτέρως ἐνοποιήσεως τῶν ἀνθρώπων, ὑπηρετεῖ θαυμασίως εἰς τὴν ἐπιστροφήν ταύτην, εἴτε ἐν γνώσει εἴτε ἐν ἀγνοίᾳ, ἕκαστος ἡμῶν ὅταν ἀνκαλύπτῃ ἢ κηρύττῃ μίαν ἀλήθειαν ὅταν πράττῃ μίαν ἐνάρετον πράξιν, ὅταν αὐξάνῃ κατὰ τι τὸν πνευματικὸν ἢ τὸν ἠθικὸν πλοῦτον τῶν νέων γενεῶν, ὅταν ὁπωσδήποτε συνεισφέρῃ εἰς τὴν ὁρθῶς ἐννοουμένην πρόοδον τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, συνεργεῖ δι' αὐτοῦ τούτου εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ χριστιανικοῦ ἰδανικοῦ. Τὸ ἰδανικὸν τοῦτο, ἡ ἐντέλεια τῆς λογικῆς τάξεως, οὗ τὸ πρότυπον εἶναι ἐν τῷ θείῳ λόγῳ, τῷ παριστῶντι διὰ μιᾶς τῶν ἀκτίνων τοῦ τὸν ἀνθρώπινον, ὅπερ ἐκτελεῖ ὁ ὕλικός κόσμος, ὁμοίωμα ὢν ἀτελὲς τοῦ θείου παραδείγματος, ἀνκαλύπτει προοδευτικῶς ἡ ἀνθρώπινος ἐπιστήμη, ἐκφράζει, ὑπ' αὐτοῦ ἐμπνεομένη καὶ εἰς αὐτὸ ἀνατείνουσα, ἡ καλλιτεχνία, πραγματοποιοῦσιν ἀτελῶς ἐπίσης καὶ προοδευτικῶς ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸ ἰδανικὸν τοῦτο ἡμεῖς οἱ πρωτότοκοι καὶ μόναι γνήσοι τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπόγονοι, οἱ περωτισμένοι ἐρμηνεῖς καὶ πρῶτοι κήρυκες καὶ πιστοὶ φύλακες τῆς ἀληθείας του, δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ ζητήσωμεν ἀλλαχού καὶ νὰ λάβωμεν ἄλλοθεν, διότι ὑπάρχει ζῶν καὶ ἀφραμείωτον καρ' ἡμῶν, διατυπωθὲν ὑφ' ἡμῶν ἐν τῷ μεταίωνι ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας, συνταυτιζόμενον με' αὐτὴν τὴν ἐθνικὴν μας ὑπαρξίν, θαυμασίως πῶς συναρμοζοῦμενον με' τὸ ἐνδοξον παρελθόν μας, διατηρήσαν τὸ ἔθνος, ὡς θεῖον ἄρωμα, ἐν τῇ σπηιδόνι τῆς δουλείας καὶ τῆς ἐκρηκτικότητος, ἀναγεννήσαν ἡμᾶς διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐμπνευσθέντος ἡρωϊσμοῦ τῶν πατέρων μας, καὶ μόνον δυνάμενον νὰ μᾶς σώσῃ καὶ ἐν μέσῳ τῶν παρόντων δεινῶν καὶ εἰς τὰς δυσχερείας τοῦ μέλλοντος. Ἀλλὰ τότε μόνον θέλομεν γίνεαι ἄξιοι τοῦ λαμπροῦ τούτου μέλλοντος εἰς ὃ εὐμενῶς προσκαλεῖ ἡμᾶς ἡ Θεὰ Πρόνοια, καὶ τὸ ὁποῖον θέτει ὡς ἄθλον τῶν πολυειδῶν ἀγώνων μας, ὅταν ἡ Χριστιανικὴ Ὁρθοδοξία παύσῃ τοῦ νὰ ἦναι ἀπλοῦς ρητορικὸς τύπος καὶ μεγαλαυχία κοινὴ καὶ τατριμμένη, ἐπιχείρημα τῆς σοφιστίας, ἢ τὸ χεῖριστον, ἀσεβὲς καὶ βεβηλωμένον ὄργανον πολιτικῆς ραδιουργίας, ἀλλὰ μεταβληθῇ εἰς πνεῦμα ἁδολον καὶ εἰλικρινές, ζῶν καὶ ζωοποιῶν, φωτίζον τὸ πνεῦμα, θερμαίνον τὴν καρδίαν, ἐμφυγόνον καὶ ὁδηγόνον πᾶσαν εἴτε ἀτομικὴν εἴτε κοινωνικὴν προσπάθειαν καὶ πράξιν, ὅταν, ἐνὶ λόγῳ, ἡ πρώτη τοῦ Ἑλλήνος ἀρετὴ θέλει εἶναι ἡ εὐσέβεια.

Ἐν Κερκύρῃ, τῇ 1 Ὀκτωβρίου 1856.

Π. ΒΡΑΙΛΑΣ ΑΡΜΕΝΗΣ.